

Müzəffər Ağazadə

Əməkdar hüquqşünas

MÜDAFİƏCİNİN CİNAYƏT İCRAATINDA İŞTİRAKININ BAŞLANGIC ANI BARƏDƏ

Bir müddət əvvəl müdafiəçilərin cinayət icraatında iştirakının bəzi məqamları, xüsusilə onların cinayət prosesinə buraxılma anı ilə bağlı ölkənin prokurorluq və vəkillik qurumları arasında fikir ayrılığı yaranmışdı. Bakı şəhər prokurorluğu, Azərbaycan Respublikası prokurorluğu və Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyəti arasında aparılan yazışmalar anlaşılmazlığı aradan qaldıra bilmədiyindən Respublika Prokurorluğu Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin (CPM) 92.10.1, 92.10.3 və 244.2-ci maddələri arasında ziddiyyət olması əsası ilə bu maddələrin əlaqəli şəkildə şərh edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu verməli olmuşdu.

Fikir ayrılığı şübhəli şəxsin tutulması zamanı müdafiəçinin məhz hansı andan öz vəzifəsini icra etməyə başlamalı olması barədə prosesual qanunda birbaşa göstərişlərin olmaması ilə əlaqədar yaranmışdır.

Bakı şəhər prokurorluğunun Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinə ünvanladığı məktubda bildirilirdi ki, üstlərində və avtomaşınlarda narkotik vasitə olmasında şübhəli bilinən C.Dostuzadə və H.İbrahimov 16.07.2018-ci ildə CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan əməli törətməkdə şübhəli şəxs qismində tutulmuşlar. Şübhəli şəxs qismində tutularkən hər iki şəxsin hüquqları onlara izah edilmiş və öz seçimlərinə əsasən dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 8 №-li vəkil bürosunun vəkilləri V.Qədirov və S.Mürvətovun adına müvafiq orderlər verilmişdir. Müdafiəçilərə şübhəli şəxslərin üst axtarışında iştirak etmək təklif etdikdə onlar bundan boyun qaçırmışlar. Bununla da vəkillər qanunda göstərilən prosesual hərəkətlərin, yəni tutulma və axtarış ilə bağlı prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsində iştirak etməkdən heç bir qanuni əsaslar olmadan imtina etmişlər. Şəhər prokurorluğunun məktubunda qeyd olunur ki, belə hallara digər hüquq məsləhətxanalarının vəkilləri tərəfindən də yol verilir. Prokurorluğun fikrincə belə hərəkətlər vəkillər tərəfindən CPM-nin 90.7, 92.3 və 92.10-cu maddələrinin tələblərini kobud surətdə pozulması deməkdir. Çünki, həmin normalara görə müdafiəçiyə müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyinə ziddi olaraq hər hansı hərəkət etmək, o cümlədən onun iştirakı ilə aparılmalı olan prosesual hərəkətlərdə iştirakdan boyun qaçırmaq, ümumiyyətlə müdafiədən özbaşına imtina etmək qadağan olunur. Məktubda deyilir ki, vəkillərin belə hərəkətləri Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və ya onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 07.03.2011-ci il tarixli qərarı ilə verilmiş izaha da ziddir. Bu səbəblərdən prokurorluq kobud qanun pozuntusuna yol verən vəkillərini intizam məsuliyyətinə cəlb olunmalarını xahiş etmişdir.

Kollegiyaya izahat verən vəkillər V.Qədirov və S.Mürvətov bildirmişlər ki, onlar şübhəli şəxsin hüquqlarını müdafiə üçün dəvət edilənə qədər hər iki şübhəli şəxs tutulmuş və şəxsi axtarışa məruz qalmışlar. Müstəntiq şübhəli şəxslərin üzərində onların iştirakı ilə təkrar axtarış aparılmasını təklif etdikdə bu hərəkətin qanunsuz olması əsası ilə təklifdən boyun qaçırmışlar. Həm də vəkillər hesab etmişlər ki, CPM-nin 244.2-ci maddəsinə əsasən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs barəsində axtarış və götürmənin aparılmasında iştirak etmək müdafiəçinin vəzifəsi yox, hüququdur. Bu səbəblərdən də hesab edirlər ki, onlar həmin işlər üzrə hər hansı qanun pozuntusuna yol verməmişlər.

Cinayət prosesual qanun normalarının mahiyyətinə fərqli münasibətlərin meydana çıxması səbəbindən Respublika Prokurorluğu CPM-nin 92.10.1 və 92.10.3-cü maddələri ilə 244.2-ci maddəsinin müəyyən etdiyi müddəalar arasında uyğunsuzluq olması əsası ilə müvafiq şərh verilməsi barədə

Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmişdir. Sorğuda şəxsi axtarış və götürmədən bəhs edən CPM-nin 246-cı maddəsi ilə müəyyən olunan normaya münasibət bildirilməmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsi özünün 28.03.2019-cu il tarixli qərarı ilə CPM-nin 92.10.1 və 92.10.3-cü maddələri ilə 244.2-ci maddəsi arasında hər hansı ziddiyyət olmaması barədə şərh vermişdir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aydın olur ki, mübahisənin mahiyyəti şübhəli şəxsin məhz hansı vaxtdan müdafiəçi ilə təmin olunması olsa da, sorğuda faktiki olaraq bu məsələyə şərh verilməsi məsələsi qoyulmamışdır. Elə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında da qeyd olunmuşdur ki, **“sorğuda göstərilmiş işin bəzi halları CPM-nin 246-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxsi axtarış və götürmə istintaq hərəkətində müdafiəçinin iştirakı ilə bağlı olsa da, hazırki konstitusiyaya işinin predmetini həmin Məcəllənin 92.10.2, 92.10.3 və 244.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh olunması təşkil edir”**. Göründüyü kimi, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında konkret olaraq sorğuda göstərilən məsələyə şərh verildiyindən bu yazıdakı mübahisənin predmetinə təbii ki münasibət bildirilməmişdir. Həmin səbəbdən də hazırki yazıda şübhəli şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin yox, çünki onların müdafiəçi ilə təmin olunması məsələsində fərqli cəhətlər də vardır) tutulması və şəxsi axtarışı zamanı müdafiəçinin iştirakının mümkünlüyü, yaxud məcburiliyi ilə bağlı prosesual qanunda müəyyən edilən normalara dair mülahizələrimizi oxuculara çatdırmağı lazım bilirik.

Hər şeydən əvvəl qeyd edirik ki, hər bir kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ, yəni müdafiəçi ilə təmin olunmaq hüququ konstitusion hüquqdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsində deyilir ki, hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır. Səlahiyyətli dövlət orqanlarının **tutulduğu**, həbsə aldığı, cinayət törədilməsində ittiham etdiyi **hər bir şəxsə dərhal onun hüquqları bildirilir** və tutulmasının, həbsə alınmasının və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin səbəbləri izah edilir. (Konstitusiyanın 67-ci maddəsi)

Vətəndaşların müdafiə hüquqları ilə bağlı digər normativ aktlarla müəyyən olunan müvafiq normalar isə sözsüz ki, Konstitusiyaya müddəalarından qidalanır. Hazırki yazıda biz ümumiyyətlə vətəndaşların CPM ilə müəyyən olunan müdafiə hüququ problemlərindən deyil, konkret olaraq şübhəli şəxslərin tutulması və şəxsi axtarışı zamanı müdafiəçinin iştirakının təmin edilməsi məsələsindən danışacağıq.

Məlum olduğu kimi bu məsələlər əsas etibarilə Azərbaycan Respublikası CPM-nin normaları ilə nizama salınır. Mübahisə predmeti ilə bağlı cinayət-prosessual qanun normalarının təhlilinə keçməzdən əvvəl qeyd etməliyik ki, Bakı şəhər prokurorluğunun bu məsələ ilə əlaqədar mövqeyi nəinki prosesual qanunla, həm də məntiqi mülahizə ilə də uzlaşmır.

Şəhər prokurorluğunun məktubundan belə çıxır ki, 16.07.2018-ci ildə C.Dostuzadə və H.İbrahimov narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə yol vermələri əsası ilə şübhəli şəxs qismində tutulduqdan sonra özlərinin (şübhəlilərin) seçimlərinə əsasən 8 Nöli vəkil bürosunun vəkilləri olan V.Qədirov və S.Mürvətov müdafiəçi qismində dəvət edilmişlər. Müdafiəçilərə şübhəli şəxslərin üzərlərində, habelə «Nexia» markalı avtomasında axtarış aparılmasında iştirak etmək təklif olunduqda, hər iki vəkil istintaq orqanının fikrincə qanuna zidd olaraq axtarışda iştirak etməkdən imtina etmişlər.

Hər iki vəkil axtarışda iştirak etməmələrinin səbəbini onlara qədər şübhəli şəxslərin artıq tutulmaları və şəxsi axtarışların artıq başa çatması ilə əsaslandırmışlar. Vəkillərdən S.Mürvətov həm də hərəkətini H.İbrahimovun üzərində ilkin axtarış aparılarkən onun iştirakının təmin edilməməsini qanun pozuntusu kimi dəyərləndirmişdir.

Mübahisənin təhlilinə keçməzdən əvvəl qeyd etməyi lazım bilirik ki, CPM-nin 90.1.2-ci maddəsinə əsasən şübhəli şəxs dedikdə cinayət törətməkdə şübhələndiyinə görə tutulmuş, habelə ittiham elan olunması üçün barəsində tutulma haqqında qərar çıxarılmış şəxs başa düşülür.

CPM-nin 90.7.5-ci maddəsində göstərilir ki, şübhəli şəxs tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan olunduğu andan müdafiəçiyə malik olmaq hüququna malikdir. Bəzi hüquqşünaslar həmin maddədəki «tutulduğu andan» ifadəsini əsas gətirərək hesab edirlər ki, müdafiəçi şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı prosesində də hal şahidləri ilə birlikdə iştirak edə bilərlər. Əks fikrin tərəfdarları isə CPM-nin 19.4.1-ci maddəsinə istinad etməklə hesab edirlər ki, müdafiəçi yalnız şübhəli şəxsin birinci dindirilməsi anından etibarən cinayət icraatında iştirak edə bilər. CPM-nin 19.4-cü

maddəsində qeyd olunur ki, şübhəli şəxs tutulduğu, həbsə alındığı və şübhəli şəxs qismində **birinci dindirməyədək** müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququna malikdir. İkincilər həm də öz mövqelərini bununla əsaslandırırlar ki, tutulma və şəxsi axtarış prosesində müdafiəçinin iştirakı funksional baxımdan onları hal şahidləri ilə eyniləşdirir. Bu isə icraatın sonrakı gedişində şübhəli şəxsin xeyrinə olmayan problemlər yarada bilər.

Burada əsas mübahisə CPM-nin 97.7-ci maddəsindəki “tutulduğu andan” ifadəsinin məhz hansı mənada qəbul edilməsi məsələsidir. Əlbəttə həmin maddədəki “tutulduğu andan” termininin qanunun özündə hansı mənada (“tutulduğu vaxtadək”, yaxud “tutulduqdan dərhal sonra”) anlaşılması barədə izahat verilsəydi belə mübahisə də yaranmazdı. Lakin təhlili məqamları qabaqlayaraq bəri başdan fikrimizi bildiririk ki, ikincilərin fikri məntiqi olduğu kimi, həm də qanunidir və bu fakt CPM-nin digər maddələrinin müddəaları ilə təsdiq olunur. Fikrimizi bir misalla aydınlaşdırmaq istəyirik.

Fərz edək ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə məşğul olma səlahiyyəti verilən orqana şəxsin cinayət əməli, məsələn, qanunsuz silah gəzdirmək, yaxud narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olması barədə məlumat daxil olmuşdur. Bu zaman səlahiyyətli şəxslər “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28.10.1999-cu il tarixli Qanunun və CPM-nin müvafiq normalarına əsasən azı 2 nəfər hal şahidinin iştirakı ilə əməliyyat keçirmələri olurlar. CPM-nin 90.11.2-ci maddəsinə əsasən şübhəli şəxs **tutularkən** şəxsi axtarışa məruz qala bilər. CPM-nin 90.7.2-ci maddəsinin tələblərinə görə bu zaman şübhəli şəxsə tutulmanın əsaslarını bilmək, habelə müdafiəçidən hüquqi yardım almaq hüququ izah edilməlidir. (Hətta şübhəli şəxsin onu tutmuş şəxsdən öz hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq hüququ vardır) Elə bu normanın özündən də görünür ki, şübhəli şəxsin müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququ həmin andan, yəni **tutulduqdan dərhal sonra** yaranır. Buna baxmayaraq bəzi hüquqşünaslar şübhəli şəxsin məhz tutulması və şəxsi axtarışın aparılması anından iştirak etməli olmasında israrlıdırlar.

Sual olunur, müdafiəçi necə və hansı əsasla şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı prosesində iştirak edə bilər? Axı müdafiəçinin cinayət prosesində iştirakının qanuni əsasını yalnız vəkil bürosu tərəfindən verilmiş **order təşkil edir**. İcraatda iştirak etmək barədə order isə müdafiəçiyə o vaxt verilir ki, onunla şübhəli şəxs və ya qohumları arasında müqavilə bağlansın, yaxud ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən şübhəli şəxsin dövlət hesabına müdafiəçi ilə təmin olunması barədə **əvvəldən qərar** qəbul edilmiş olsun. Əməliyyat başa çatdırılmadan, cinayət faktı müəyyən olunmadan, yəni şübhəli şəxsin üzərində maddi sübut aşkar edilmədən bunların heç biri praktiki olaraq mümkün deyildir.

Maraqlıdır ki, Azərbaycan Respublikası prokurorluğunun Konstitusiyaya Məhkəməsinə verdiyi sorğuda da qeyd olunmuşdur ki, müdafiəçisi olmayan şəxs hər hansı bir şübhə ilə əvvəlcədən planlaşdırılmadan saxlanarkən və üzərində şəxsi axtarış aparılarkən təcrübədə həmin an müdafiəçisinin iştirakı mümkünsüz olur və müdafiəçi iştirak etmir. Şəxsi axtarışın şübhəli şəxsin hüquq mühafizə orqanına gətirdikdən və şübhəli şəxs qismində tutma protokolu tərtib olunduqdan sonra (şəxsi axtarış barədə məhkəmə qərarı olmadan) aparılması isə sübutların və cinayətin gizlədilməsinə şərait yaradır.

Göründüyü kimi prokurorluq orqanları da etiraf edir ki, şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı prosesində onun müdafiəçi ilə təmin edilməsi praktiki cəhətdən mümkün deyildir.

Biz isə şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı prosesində müdafiəçinin iştirakını nəinki mümkünsüz, hətta qanuna və məntiqə zidd hesab edirik. Belə ki, CPM-nin 92.10.1 və “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” 28.12.1999-cu il tarixli Qanunun 16-cı maddəsinə əsasən müdafiəçiyə müdafiə etdiyi şəxsin mənafeyinə zidd olaraq hər hansı hərəkət etmək, o cümlədən onun törədilmiş cinayətlə əlaqəsini və ya təqsirini təsdiq etmək qadağandır. Müdafiəçi cinayət prosesində iştirak edərkən qanunun tələblərini rəhbər tutmaqla şübhəli şəxsin qanuni mənafeyinin müdafiəsini qanunun yol verdiyi üsullarla həyata keçirməlidir.

Bu məsələ ilə bağlı daha bir situasiyanı təhlil edək. Təsəvvür edək ki, dövlət hesabına təyin olunan müdafiəçi hal şahidləri ilə birlikdə şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı prosesində iştirak etmiş və bu zaman şübhəli şəxsə narkotik vasitə, yaxud saxlanılması qadağan olunmuş silah aşkar edilmişdir. Şübhəsiz ki, bu zaman müvafiq protokol yazılmalı və müdafiəçi də bu faktı təsdiq edən şəxs kimi başqa şəxslərlə, o cümlədən şübhəli şəxslərlə birlikdə protokolu imzalamalıdır. İstintaq-məhkəmə təcrübəsi

göstərir ki, bir çox hallarda şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxslər və ya onların qohumları təhqiqat, yaxud ibtidai istintaqın sonrakı mərhələsində dövlət hesabına verilən müdafiəçinin xidmətindən imtina etməklə başqa vəkillə müqavilə bağlayırlar. Şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxs ibtidai araşdırmanın sonrakı mərhələsində, yaxud məhkəmə iclası zamanı əvvəlki ifadəsindən imtina edərək göstərir ki, tutularkən üstündə hər hansı narkotik vasitə, yaxud silah aşkar edilməmiş, həmin əşyalar cibinə, yaxud avtomasına polis işçiləri tərəfindən qoyulmuş, məcburiyyət üzündən protokolu imzalamışdır. Belə situasiyada şübhəsiz ki, tutulma və axtarışda iştirak etməklə protokolu imzalayan əvvəlki müdafiəçinin işdə şahid kimi dindirilməsi məsələsi meydana çıxacaqdır. Hal şahidlərindən fərqlənməyən statusda tutulma və şəxsi axtarışda iştirak edən və müvafiq protokolu imzalayan bu müdafiəçi hansı mövqeyi tutmalıdır? Axı, o faktı təsdiq edərsə “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Qanunun 16-cı və CPM-nin 92.10.1-ci maddəsinin tələblərini pozaraq müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyinə zidd hərəkət etmiş olur. Müdafiəçinin yalan ifadə verməklə təqsirləndirilən şəxsi müdafiə mövqeyində durması isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməklə nəticələnə bilər. Yəni, birinci halda müdafiəçi intizam məsuliyyəti, ikinci halda isə cinayət məsuliyyəti daşmalı olur.

Bu misalın özü də müdafiəçinin şübhəli şəxsin ilkin tutulması və şəxsi axtarışı prosesinə cəlb edilməsi fikrinin yanlış olmasına dəlalət edir.

Şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı ilə əlaqədar CPM ilə müəyyən olunan normaları oxucuların diqqətinə çatdırırıq:

- 19.4.1-ci maddə. Şübhəli şəxs tutulduğu hallarda **birinci dindirməyə**dək müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququna malikdir.

- 90.7-ci maddə. Şübhəli şəxs tutulduğu halda nədə təqsirləndiyini, tutulmanın əsaslarını bilmək, tutulması və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar qəbul edidiyi andan müdafiəçiyə malik olmaq hüququna malikdir.

- 92.3.9-cu maddə. Şübhəli şəxs tutulduqda müdafiəçi ilə təmin olunmasını tələb edə bilər.

- 92.4.2-ci maddə. Şəxs **ilk dəfə dindirilərkən** müdafiəçinin işdə iştirak etmək hüququ vardır.

- 153.2.1-ci maddə. **Tutulmadan dərhal sonra** şəxsə tutulmanın əsasları bildirilməli, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququ **izah edilməlidir**.

- 246-cı maddə. Şübhəli şəxs tutulduqda məhkəmənin qərarı olmadan üzərində şəxsi axtarış aparıla bilər. Şəxsi axtarış və götürmə zamanı videoçəkilişlərdən istifadə edilmədikdə barəsində şəxsi axtarış və götürmə aparılan şəxslə eni cinsdən olan azı iki hal şahidinin iştirakı məcburidir.

- Konstitusiyanın 67-ci maddəsi. **Səlahiyyətli dövlət orqanlarının tutduğu** şəxsə dərhal onun hüquqları bildirilir, tutulmasının əsasları izah edilir.

Göründüyü kimi, normativ aktların heç birində cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı prosesində **ilkin dindirməyə qədər** müdafiəçinin iştirak edə bilməsi barədə müddəə yoxdur. Yuxarıdakı təhlildən də aydın olur ki, həmin mərhələdə müdafiəçinin prosesdə iştirak etməsini nə məntiqi, nə hüquqi, nə də texniki cəhətdən əsaslandırmaq da mümkün deyildir.

Qeyd olunanlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki:

1) Cinayət əməli törətməkdə şübhəli bilinən şəxs cinayət-prosessual qanunun tələbinə uyğun olaraq tutularkən (saxlanarkən) və şəxsi axtarışa məruz qalarkən bu hərəkətlərin müdafiəçinin iştirakı ilə həyata keçirilməsi qanunda nəzərdə tutulmamışdır.

2) Şübhəli şəxs tutularkən nədə təqsirləndiyini bilmək hüququna malikdir. Bu hüquq, həmçinin müdafiəçi ilə təmin olunmaq, bununla da onun yardımından istifadə etmək hüququ tutulan şəxsə izah edilməlidir.

3) Müdafiəçi şübhəli şəxsin yalnız **birinci dindirilməsindən** etibarən cinayət icraatına buraxılır. Tutularkən müdafiəçi ilə təmin olunmasını xahiş edən hər bir şəxs birinci dindirməyə qədər müdafiəçi ilə görüşmək və onun iştirakı ilə ilk dəfə dindirilmək hüququna malikdir.